

Deventer, missiepost en handelsnederzetting aan de IJssel

Locatiekeuze

De locatie Deventer vormt sinds de Romeinse tijd de fysieke overgang van twee systemen van één rivier. De bovenloop van de IJssel vanaf de Rijn tot aan Deventer vormt een meanderende stroom in een relatief smal zandbed. In deze bedding slijpt de rivier uit en vormt een goed bevaarbare geul. Voorbij Deventer ontstond stroomafwaarts een vrij rechte rivier in een zeer breed stroomdal. Het stroomafwaartse gedeelte was soms ondiep en tot de bedijking vanaf de 13de eeuw slecht of alleen periodiek goed bevaarbaar. Op de locatie Deventer komen de hoge zandgronden van Salland en de Veluwe dicht bij elkaar en vormen als het ware een 'brug' voor het land en een flessenhals voor het water. Juist op dit punt werd de plek voor het latere Deventer gekozen.

Onder Deventer liggen drie zandhoogtes. Het vermoeden bestaat dat twee van de drie zandhoogtes, de latere 'Noordenberg' en het middelste plateau rond de Assenstraat-Grote Overstraat voor bewoning werden uitgekozen. Onbekend is wanneer dit in de vroege middeleeuwen is gebeurd. Na 825-850 zijn – in zeer beperkte mate – *in situ* bewoningssporen aanwezig langs het tracé Polstraat-Noordenbergstraat. Pas na 850 komen de eerste overtuigende bewoningssporen voor over het gehele areaal van de huidige binnenstad en vermoedelijk ook net daarbuiten. Van de derde locatie die geschikt was voor bewoning, de 'Berg' ofwel De Heest, zijn op dit moment geen archeologische resten van voor 1100 bekend. Dat de locatie bekend moet zijn geweest, lijkt erg voor de hand te liggen, maar een functie kan op archeologische gronden hier nog niet aan worden toegeschreven.

De drie zandhoogtes liggen alle boven het gemiddeld extreem-hoogwater-niveau van de toenmalige IJssel. Rond de + 5 m NAP was al bewoning mogelijk.

De geschiedenis van Deventer begint met de vestiging van een missiepost aan de IJssel. Toen de Angelsaksische monniken Liawin en Marchelm of Lebuïnus en Marcellinus circa 770 in opdracht van de Utrechtse abt Gregorius naar het oosten van het Frankische Rijk vertrokken om een missiepost te stichten en vandaar onder de Saksen te gaan prediken, was hun keus voor de plek die Deventer is geworden beslist strategisch. De IJssel vormde de grens tussen het Frankische Rijk en het gebied van de Saksen, die zij moesten bekeren. Van daar konden ze op de bescherming van de Frankische soldaten terugvallen.

Hun route was de west-oost-route die de IJssel kruiste bij Huilpa (= Wilp), de enige plek waar de IJssel doorwaadbaar was, wat ook de reden was dat die route juist daar liep. De hoge oostoever van de IJssel was hier bovendien geschikt voor het afmeren van schepen met mensen en (handels)goederen, en hier lag een bewoonbaar zandduin. Hun missiepost was bedoeld als uitvalsbasis en

steunpunt voor de missiereizen van de predikers naar het gebied van de Saksen ten oosten van de IJssel. Hoewel schriftelijke bronnen geen bewijs leveren, kunnen we aannemen dat de monniken (of hun opdrachtgever) de oostoever van de IJssel tegenover Wilp op strategische gronden hebben gekozen, zij het geen militair-operationele.

De plek van de eerste kapel staat niet vast, evenmin of die in of bij een toen bestaande (Saksische c.q. vroeg Karolingische) nederzetting is gebouwd. In de binnenstad van Deventer of vlak erbuiten is zo'n nederzetting tot nog toe niet aangetroffen, wel in het nabije Colmschate (west), dat langs dezelfde grote IJsselbocht (venter?) was gelegen als Deventer zelf. Het is overigens niet bekend of die meander in de vroege middeleeuwen in functie was. Voor Deventer gaat het hier om het oudste historische gegeven en de eerste locatie-problematiek van Overijssel.

De naam 'Daventre' verschijnt voor het eerst in de *Vita Liudgeri*, de levensbeschrijving van Lebuïnus' opvolger Liudger, die is geschreven tussen 840 en 849. De oudste vermelding in een oorkonde is die van 20 juni 877, waarbij keizer Karel de Kale het grondbezit van de abdij van Sint Berthijns in Sint Omaars omstreeks 820 bevestigt. Van dat bezit lagen toen al twaalf boerderijen in en bij Deventer. Hij voegde daaraan in 877 zeven boerderijen uit het koninklijk bezit in de 'portus Daventre' toe. Een 'portus' was een niet-ommuurde nederzetting met een haven. Dat begrip is in Nederland in de 9de eeuw alleen gebruikt voor Dorestad, Deventer, Tiel en Utrecht. Historici hebben deze oorkonde aangegrepen om Deventer al omstreeks 820 een handelsnederzetting te noemen, dus met terugwerkende kracht. Ten onrechte, omdat het woord 'portus', waarop zij zich beroepen in 877 voor het eerst voor Deventer is gebruikt. In 882 wordt in de Annalen van het klooster te Fulda melding gemaakt van: 'Nordmanni portum, qui Frisiaca lingua Taventri nominatur, ubi Sanctus Lioboinus requiescit, plurimis interfectis succenderunt', in vertaling: De Noormannen (Vikingen) hebben, na zeer veel mensen gedood te hebben, de haven, die in de Friese taal Taventer heet, waar de heilige Lebuïnus rust (begraven ligt), in brand gestoken. De volgende vermelding van Deventer staat in 893 in een register van goederen van de abdij Prüm in de Eifel. De vierde dateert van 6 mei 895 en betreft de aanwezigheid van bisschop Odilbald op de synode van Tribur. Hij wordt dan voor het eerst 'Taventrensis aecclesiae episcopo' genoemd. De vijfde vermelding in de 9de eeuw tenslotte is in de oorkonde van 24 juni 896, waarin koning Zwentibold de immunitet van de Mannen van Sint-Maarten in Dorestad uitstrekt tot Deventer en Tiel. In deze oorkonde heet Deventer Dauentre en Dauantre.

Voor de herkomst en de betekenis van de naam Deventer bestaan veel verklaringen, maar geen enkele lijkt sluitend. In de *Vita Lebuini Antiqua* die tussen 840 en 860 is geschreven, komt de naam Deventer niet voor, maar wel Davo, een fantasiestamvader van de Deventernaren, zoals Saxo dat was voor de Saksen en Friso voor de Friezen. Hucbald heeft in het begin van de 10de eeuw in zijn levensbeschrijving inderdaad de naam Deventer verklaard uit stamvader

Davo. De taalkundige herkomst van de naam Taverter, Dauentre of Daventre heeft de geleerden ook beziggehouden. De auteur van de *Annales Fuldenses* schrijft kort na de overval van de Vikingen (Nordmanni) op Deventer in 882 dat het woord Taverter uit de Friese taal afkomstig was, maar verklaart de naam niet. Dat heeft de historicus Johannes van Vloten in Deventer in 1866 wel gedaan. Hij verklaarde de naam Deventer uit het gotische deelwoord (ge)deven, wat 'gestorven' betekent. Samen met het woord *threo* (= boom) zou Daventre dan 'dode boom' betekenen. Die zou als baken aan de oever van de IJssel hebben gestaan. Van Vloten's tijd- en plaatsgenoot Joost Hiddes Halbertsma, die behalve predikant ook historicus en taalkundige was, heeft als eerste de parallel met het Engelse Daventry getrokken en bedacht dat Lebuïnus die naam uit Engeland had meegenomen. Daarvoor pleit dat Daventry uit de Romeinse tijd dateert, maar ertegen dat de geboorteplaats van Lebuïnus in Engeland onbekend is. Andere geleerden hebben verklaringen die lijken op die van Van Vloten en die bij dezelfde dode boom uitkomen, zoals het oud-Friese woord *daf* of *diaf* dat doof, uitgedoofd of onwerkzaam zou betekenen. Het Toponymisch Woordenboek houdt het op een Keltisch hydroniem, een oude waternaam die op -antre eindigt. In 2005 heeft J. van der Honing uit Ruurlo geopperd dat de naam Deventer op een Romeins leenwoord is gebaseerd: venter (buik of bocht in de IJssel). Vlak voor Deventer ligt in de IJssel een grote bocht: de venter. Maar het laatste woord hierover is vast nog niet gesproken.

Pré-stedelijke ontwikkelingen

Nadat Lebuïnus en Marcellinus een kerkje hadden gebouwd op de oostoever van de IJssel, kwamen de Saksen met een leger, staken het in brand en verjoegen de christenen. Lebuïnus herbouwde de kerk, waarin hij in 774 ook begraven zou zijn. Nadat de Saksen het kerkje weer hadden verwoest, herbouwde opvolger Liudger het omstreeks 776 boven het graf van Lebuïnus.

Vanaf 834 plunderden de Vikingen Dorestad en begon de trek van de kooplieden naar – onder meer – Deventer. Utrecht werd in 857 door de Vikingen bezocht en ook vandaar begon een uittocht, maar nu van geestelijken naar de abdij van St. Pieter in St. Odiliënberg, ten zuiden van Roermond. Dit was het begin van de ballingschap van de bisschoppen, die meer dan een halve eeuw heeft geduurd, waarvan ongeveer dertig jaar in Deventer. In 882 kwamen de Vikingen naar de stad. Volgens de beschrijving in de annalen van de abdij van Fulda hebben zij Deventer met de grond gelijk gemaakt en gebrandschat. Daarna heeft mogelijk de graaf van Hamaland na 882 een omwalling rond Deventer aan laten leggen, die de nederzetting moest beveiligen tegen ongewenst bezoek. Vervolgens heeft bisschop Odilbald St. Odiliënberg voor Deventer verruild. Volgens sommigen was dat in mei 895, omdat hij toen in een oorkonde voor het eerst bisschop van Utrecht is genoemd. Voor 895 of 896 pleit ook dat koning Zwentibold in 896 de immuniteit van de 'Sint Maartensmannen' in Dorestad heeft uitgebreid tot Deventer en Tiel, omdat zich daar veel kooplieden uit Dorestad hadden gevestigd. Hij deed dat op verzoek van bisschop Odilbald. Die is in 899 te Deventer overleden en opgevolgd door Radboud, de enige bisschop die zijn hele ambtsperiode in deze plaats heeft

gewoond en gewerkt. Verondersteld wordt dat deze bisschop in Heemse en Nijenstede bij Hardenberg en in Ootmarsum kerken en kapellen heeft gesticht. Hij heeft met zijn optreden in het oosten en noorden van Nederland de positie van Deventer als godsdienstig en bestuurlijk centrum van het bisdom versterkt. Hij is heilig verklaard.

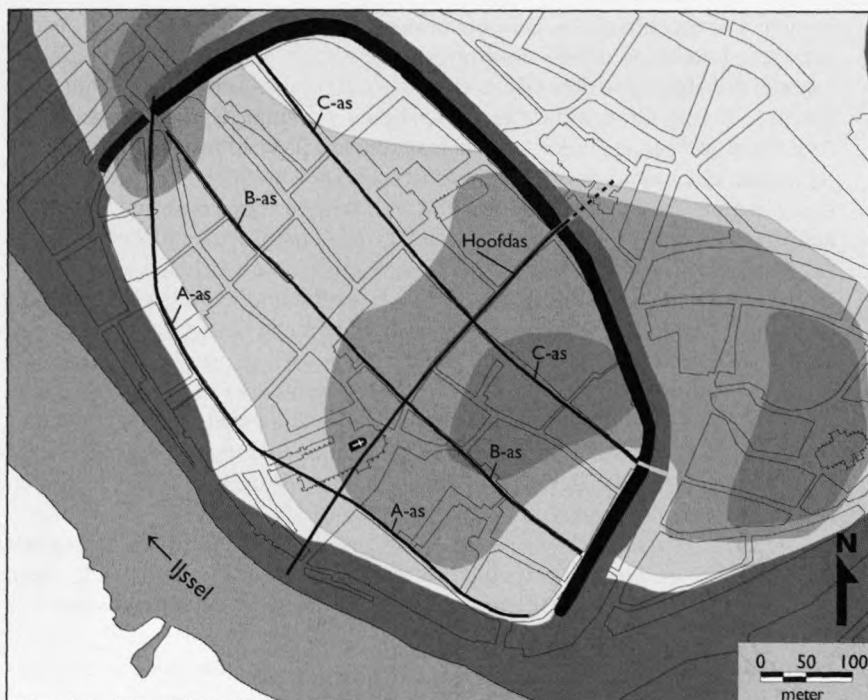
Radbouds opvolger was Balderik. Hij is in 917 gewijd en tussen 918 en 929 teruggekeerd naar Utrecht, waarschijnlijk in gezelschap van een groot deel van de kanunniken uit Deventer. Deze stad bleef bisschoppelijke reserve residentie en behield een prominente rol in het bisschoppelijk bestuur.

In 952, 956 en 960 heeft koning Otto I een deel van zijn domein in Deventer geschonken aan het St. Mauritsklooster in Maagdenburg, zijn favoriete residentie. In 975 heeft Otto II bisschop Balderik van Utrecht de rijkstol bij Deventer geschonken, die daar al sinds 897 werd geheven. In 1040 heeft bisschop Bernold het kapittel van Oudmunster gescheiden in een Utrechts en een Deventer kapittel dat naar Lebuïnus werd genoemd. In 1046 droeg Hendrik III zijn domeinen over uit Deventer, Salland en Hamaland met de koninklijke rechtsmacht die daarbij hoorde, benevens de munt die Otto I in 936 al aan bisschop Balderik had geschonken en de tol in Deventer aan bisschop Bernold van Utrecht. De bisschop kreeg nu het recht om munt te slaan in zijn hele bisdom, dus ook in Deventer. Daar waren aan het eind van de 10de eeuw al (koninklijke) munten geslagen. De koninklijke muntslag werd in 1046 een bisschoppelijke muntslag en daarmee begon in Deventer een eeuwenlange traditie in het slaan van munten. Hier zijn onder Otto III wellicht al in 983 maar zeker in 999 munten geslagen. Na een flitsende start is de betekenis van de Deventer muntslag eind 11de eeuw verminderd, maar niet opgeheven en is in de 16de eeuw een stedelijke muntslag geworden.

De Investituurstrijd tenslotte heeft de institutionele stedelijke ontwikkeling van Deventer versneld, maar nog niet voltooid. Het geheel van de in enkele eeuwen opgebouwde rechten en privileges, de kapittelkerk, het bisschoppelijk paleis en de proosdij, de omwalling én de aanwezigheid van een zelfstandig kapittel maakten van Deventer steeds meer een stad. Historici beschouwen het belangrijke privilege dat keizer Hendrik V de inwoners van Deventer op 21 augustus 1123 gaf als dank voor de trouw die zij hem aan het einde van de Investituurstrijd hadden betoond als het moment waarop al die rechten en privileges samen het stadsrecht vormden en samen met de uiterlijke kenmerken van Deventer een stad maakten. Het privilege was zo belangrijk, omdat het Deventer de beschikking over de stedelijke grond gaf.

De fasering van de archeologische resten in de binnenstad van Deventer wordt zoals voorgesteld door Mittendorff (2007) op dit moment voor de vroege Middeleeuwen tot 1235 opgedeeld in:

Fase 1,	750-850	Fase 4,	950-1050
Fase 2,	850/863-882/900	Fase 4A,	1050-(1123)1235
Fase 3,	900-950	Fase 5,	na 1235

Situatie rond 900. In zwart de Vikingwal (Wal 1) en de ABC verkavelingsassen

De begrenzing van deze periodes is gebaseerd op:

Fase 1: De komst van Lebuïnus (zie boven) tot aan de eerste 'gestructureerde' en herkenbare bouw van houten huizen in de nederzetting.

Fase 2: De eerste gestructureerde bewoning langs de oudste bewoningsas en in het achterland. Tussen fase 1 en 2 is geen scherpe overgang te maken, echter de zekere begindatum van deze fase ligt in de val van Dorestad (863) en de komst van de Sint Maartensmannen naar Deventer. Het eind van deze fase ligt tussen 882 en de tijd rond 900. De zomer van 882 is het moment dat de Vikingen Deventer platbranden en in de periode tussen 882 en 900 wordt de nederzetting langzaam herbouwd en voorzien van een forse aarden wal (Wal 1).

Fase 3: De scheiding tussen fase 2 en fase 3 is op zich arbitrair, echter een topografische structurering van de stad, toename van het handelsvolume en een duidelijke militaire component zijn aan te tonen. Vanaf fase 3 is de overgang vast te stellen van een nederzetting met deels agrarische- en handelsaspecten naar een vestiging met stedelijke kenmerken. De houtbouw verliest de agrarische trekken en kan als 'stedelijk' worden getypeerd. De nederzetting wordt op fiscaal-juridische basis strak geordend.

Fase 4: De 'houten' stad maakt een duidelijke bloeiperiode door. Een verdichting in de bewoning en een sterke toename van het handelsvolume zijn waar te nemen. Voor het eerst zijn er drie duidelijke bewoningscomponenten en zones waar te

nemen: a. ambachtelijke, b. commerciële, c. religieuze. Deze zijn echter juist in deze fase binnen de gehele nederzetting niet te scheiden. Handel en ambacht lopen in deze fase sterk door elkaar. De wal wordt verhoogd en verbreed (Wal 2).

Fase 4A: Kenmerkt zich door een bevestiging van de structuren en perceelering, maar wel een verandering in bouwwijze van de woonhuizen. Ook worden religieuze elementen dominant in de stad. De introductie van de tufsteenbouw in a. kerkelijke, b. burgerlijke en c. militaire (na 1123) aspecten is nadrukkelijk aanwezig in de stad. De aanvankelijke overlap tussen handel en ambacht neigt steeds meer naar duidelijk gescheiden groepen ambachtslieden en kooplieden. De onafhankelijkheid van de bisschoppelijke ministerialen speelt hier een rol in. Het militaire aspect wijzigt enigszins na de Investituurstrijd (1123). Wal 2 wordt voorzien van grote tufsteen torens in plaats van houten. Fase 4A eindigt met de stadsbrand van 1234/35 en de introductie van de baksteenbouw in de centrale straten en kerkelijke gebouwen van de stad. Het Bergkwartier wordt bij de stad gevoegd (na 1230) en de Brink gedempt en omgebouwd tot marktplaats. De eerste (binnenste) baksteen stadsmuur, met talloze torens en zeker vijf poorten vervangt de aarden wal.

Fase 5: Na 1235 ontstaat de 'baksteen' Hanzestad zoals deze tot op de dag van vandaag, met enkele merkwaardige recente stedenbouwkundige wijzigingen, binnen de vesting en de stadsmuren is gehandhaafd. In essentie verandert er niets meer aan de stadstopografie.

Hierna volgen enkele van de belangrijkste specificaties per periode.

Fase 1 (750-850)

Burgerlijke bewoning

In de binnenstad van Deventer zijn vooralsnog geen overtuigende vondsten of sporen uit de periode vóór 825 aangetroffen. Dat is wel het geval op de locaties Kloosterlanden en Zweedse Tunnel in Colmschate, ongeveer 3 km ten zuidoosten van de stad.

De oudste bewoningsstructuren zijn gevonden aan de Polstraat. In het onderzoek van 1948 door Professor A.E. Van Giffen werden delen van een huisplattegrond aangetroffen van het type Odoorn C, hier gedateerd rond het midden van de 9de eeuw. Opmerkelijk was dat deze boerderij niet traditioneel oost-west was georiënteerd, maar al op de bestaande perceelsstructuur, die haaks op de Polstraat lag. Elders in de binnenstad werden slechts in zeer beperkte mate resten uit deze tijd gevonden. Op het Muggeplein, het oude tracé van de Noordenbergstraat, zijn aan beide zijden van de straat bewoningssporen van vóór 882-900 waargenomen. Op het tracé Molenstraat-Noordenbergschild-Smedenstraat werden onder de wal geen resten ouder dan 850 aangetroffen.

Kerk en grafvelden

Uit fase 1 zijn geen resten bekend van kerken, kapellen en grafvelden. De locatie van de vroegste kapel, de latere houten kerk en de opvolgers daarvan, staat niet vast voor deze periode. De plaats waar de Deventernaren werden begraven, is eveneens onduidelijk. De vermeende vroeg- of prechristelijke skeletresten gevonden in 1970 aan de Assenstraat 11 zijn met oude methodes gedateerd en leverden geen eenduidige 14-C uitslag op. Het zou hier ook om latere resten

kunnen gaan. Indien deze wel uit periode 1 zouden stammen, geven ze mogelijk een richting aan waar de vroegste kerkelijke bebouwing zou moeten worden gezocht.

De IJsseloever

Op twee plaatsen is de vroegmiddeleeuwse IJsseloever aangesneden. In 1983 werd door de ROB een diepere opgraving aan de IJsselstraat-hoek Achter de Muren Duimpoot (Welle) ondernomen. Hier werden talrijke beschoeiingen gevonden. De vroegste dateringen hier vielen in periode 2. De oudste IJsseloever werd niet aangesneden. In 2005 gebeurde dat op het Muggeplein wel. Op 3,5 m onder maaiveld en 15 m uit de Noordenbergstraat werd de laat-8ste-eeuwse vroeg 9de-eeuwse IJsseloever gevonden. In de zompige lagen op het natuurlijke strandzand werden scherven keramiek uit de periode 800-850 aangetroffen. De oever was nog niet beschoeid, wel stonden hier enkele paaltjes. De afstand tot de huidige kade van de IJssel is 100-150 m. De vermeende inham, of binnenhaven op het Muggeplein zoals deze werd geopperd na het onderzoek bij de bouw van het politiebureau aldaar, lijkt gezien de vondsten uit 2005 niet verder te kunnen worden onderbouwd. De IJsseloever moet vanaf de Polstraat tot aan de Molenstraat in een vrij strakke lijn hebben gelopen.

Militaire structuren

Uit deze fase zijn geen defensieve structuren bekend. De Rechteckdoppelcurtis zoals deze door archivaris Anton Koch en anderen tot 1997 is geopperd, moet op archeologische gronden vooralsnog worden verworpen.

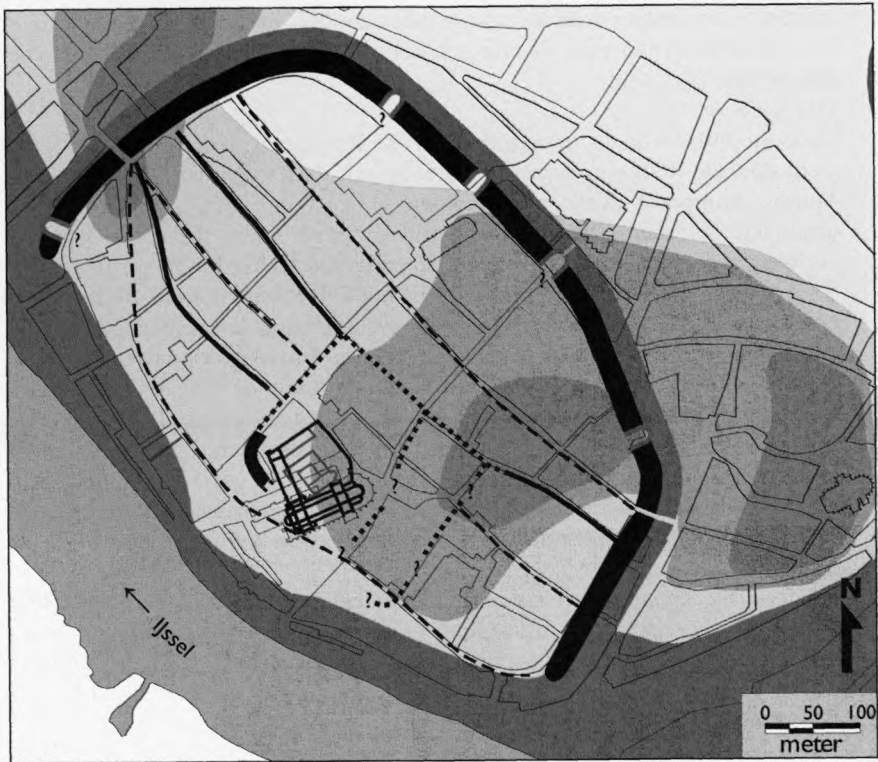
Fase 2 (850/863-882/900)

Burgerlijke bewoning

Na ongeveer 850 is een grote toename te zien in de burgerlijke bewoning. Zowel het aantal gebouwen als de relatieve dichtheid ervan neemt toe. Daarnaast is er een diversiteit in gebouwde structuren te zien. Voor de ontwikkeling van de topografie is door Vermeulen, Mittendorff en Bartels een A-B-C-assen-theorie ontwikkeld, waarlangs in fase 2 de verkaveling plaatsvond. Haaks op deze assen stond de centrale en doorgaande weg door de nederzetting, de Lange Bisschopstraat.

Langs de oever van de IJssel, aan het tracé Polstraat-Noordenbergstraat, de zogenaamde A-as, zijn aan de landzijde van de as de eerste systematische kavels met bebouwing daarop te zien. De perceelsgrenzen bleken verrassend continu: op de vroegste betrouwbare kaart van Deventer, de Kadastrale Minuut van 1832, lagen deze nog op nagenoeg dezelfde plaats. De percelen zijn 10 tot 17,5 m breed en 24 tot 29 m diep. Langs de hele bocht van de Polstraat werden plattegronden van woonhuizen aangetroffen. De houten huizen werden regelmatig op dezelfde plaats herbouwd of hersteld. Ze kenden nog geen kelders. Op de achtererven werden schuren, kuilen en hutkommen aangetroffen.

Aan de Bruynssteeg-Ankersteeg, gelegen aan de tweede lengte as, de B-as, werden vergelijkbare kavels met bewoning aangetroffen. De B-as wordt gevormd door de Assenstraat-Korte Assenstraat-Bruynssteeg. Enkele aangetroffen ambachtelijke structuren hielden verband met leerbewerking en textielproductie. Aan de Molenstraat, het Noordenbergschild en de Smedenstraat 38-44 werden

Situatie rond 1200. In zwart de Vikingwal (Wal 2), de secundaire assen (zwarte lijn) en het immunitiegebied (puntlijn)

onder de latere wal (Wal 1) en onder de brandlaag uit 882 diverse resten van bewoning aangetroffen.

Enkele hutkommen en kuilen aldaar waren gevuld met slakken, smeedafval, maalstenen en weefgewichten.

Aan de Bagijnenstraat werd een drieschepige boerderij van het 'Deventer type 1' opgericht met een breedte van 9 m en een mogelijke lengte van 16 m. De ouderdom van de C-as, het tracé Kleine Overstraat–Ponsteeg-Bagijnenstraat, dateert vanwege deze vondst mogelijk al van voor 882.

Kerk en grafvelden

In fase 2 bestaat nog geen duidelijkheid over de locatie van de kerk en de begraafplaats(en).

De IJsseloever

De ontwikkeling van de IJsseloever treedt in fase 2 voor het eerst uit de schemering. De drassige oever aan het Muggeplein wordt met 1,5 m grond opgehoogd. Aan de Molenstraat snijdt de IJssel scherp in tegen het zand van de Noordenberg. Nabij de Zandpoort heeft onderzoek uitgewezen dat hier een brede opening van de inham van de latere Brink moet hebben gelegen.

Militaire structuren

Voor 882 kende Deventer naar alle waarschijnlijkheid geen militaire structuren. Na de Vikingaanval van 882 zou dit in één moment drastisch veranderen. Vermoedelijk werd na de aanval door een combinatie van het grafelijk en keizerlijk gezag enerzijds en het kerkelijk gezag anderzijds de bouw van een enorme wal geïnstigeerd, de Vikingwal. In de periode tussen vermoedelijk 883 tot 885 werd een wal van 3,5 m hoog, 12 m breed en 1160 m lang gebouwd (Wal 1), waarop waarschijnlijk een manshoge palissade stond. De wal omsloot een areaal van 23 ha. en liep over het tracé Molenstraat/Stenen Wal-Noordenbergschild-Smedenstraat-Korte Bisschopstraat-Brink-Polstraat/Zandpoort. Hij werd over de verbrande gebouwen heen aangelegd. En op het tracé van de Molenstraat tot aan de Korte Bisschopstraat werd aan de landzijde een minimaal 8 m brede en 1,8 m diepe gracht aangelegd.

Fase 3 (900-950)

Burgerlijke bebouwing

De percellering moet omstreeks 882 of zelfs al eerder zijn aangelegd. De gemiddelde diepte van de percelen bedroeg 60 m, waarmee de afstand tussen twee assen op ongeveer 120-130 m uitkwam. Het stratenpatroon zou zich na deze tijd in essentie niet meer wijzigen. Op diverse plaatsen in de nederzetting werden lagere delen langzaam opgehoogd.

Aan de Bruynssteeg-Ankersteeg werden verscheidene hutkommen met daarin resten van ambachtelijke activiteiten als leer-, been-, textiel- en hoornbewerking gevonden.

De Noordenbergstraat veranderde tijdens deze periode van een mogelijke zandweg in een houten straat van liggende gekloven stammetjes en planken. Aan beide zijden werden gebouwen neergezet. Vanaf deze tijd was er langs de Noordenbergstraat perceelscontinuïteit. De materiële cultuur en zeker het aantal tefriet maalstenen en fragmenten van reliëfbandamforen mag in de Noordenberg in deze fase en fase 4 zeer hoog worden genoemd.

Kerk, immuniteitsgebied en begraafplaats

Het is niet duidelijk of de kerk en de begraafplaats in deze fase al op de 11de eeuwse locatie liggen. Archeologische resten van dergelijke structuren zijn uit deze fase nog niet bekend.

De IJsselover

Langs de IJssel werd vanaf ongeveer 900 aan de waterzijde van de Noordenbergstraat een stelsel van kades of steigers uit secundair scheeps- en bouwhout gebouwd. Het vermoeden bestaat dat net als bij de handelshaven van Tiel landaanwinning, steigerbouw en de oprichting van handelshuizen gelijk opgaan. Per perceel en per handelshuis wordt een tweetal of drietal steigers aangelegd.

De militaire verdediging

Aan de halfcirkelvormige wal, de Vikingwal, veranderde vermoedelijk maar weinig.

Mogelijk werd in deze tijd al een begin gemaakt met het afscheiden van het immuniteitsgebied om de Lebuïnuskerk en de woningen van de clerus door middel van een gracht. Bewijsvoering is hier echter schaars en niet eenduidig.

Fase 4 (950-1050)

Burgerlijke bebouwing

Een deel van de nederzetting Deventer maakt in deze eeuw een grote bloei door. Uit archeologische gegevens blijkt langs de IJssel een sterke toename van het handelsvolume. De huizenbouw in hout neemt een grote vlucht. In het Noordenbergkwartier lijken grote houten huizen te worden gebouwd. Aan de Polstraat en Assenstraat wordt de houtskeletbouw geïntroduceerd en de traditionele paalbouw met gebinten verlaten. Dit is voor het Nederlandse gebied in de Middeleeuwen in stedelijke context vroeg en uitzonderlijk. Het gaat in deze fase om flinke huizen van 4,2 tot 7,5 m breed en meer dan 10 m lang. Enkele waren onderkelderd met mandsdiepe houten kelders met vloeren. Die waren vaak meer dan 1,8 m diep, 5 m breed en 9,5 m lang. Zij dienden voor opslag van handelswaar en uitvoering van ambachtelijke activiteiten. De houten gebouwen hadden zeker één verdieping.

In de periferie van de nederzetting bleven de rechthoekige huizen gehandhaafd. Een tegengestelde ontwikkeling is in het noordwesten van de nederzetting aan de C-as te zien, waar het handelsvolume juist daalde en de bewoning schaarser werd.

Kerk en begraafplaatsen

Vanaf fase 4 is de ligging van de Mariakerk, de latere Lebuïnuskerk, geheel duidelijk. Bisschop Balderik laat de 'in ouderdom vervallen kerk vernieuwen'. Deze ligt aan het latere Grote Kerkhof en de Kleine Poot, aan de centrale hoofdweg door de nederzetting, de Lange Bisschopstraat. Van de vroegste bouwwijze in houtbouw van de bisschopskerk van voor de 11de eeuw is niet veel bekend. In de 11de eeuw stond op deze plaats een voorname Romaanse stenen kerk, voorzien van twee rechthoekige torens en twee transepten. Ze was opgetrokken uit tufsteen kistwerk. Pas in de 13de eeuw vond weer de eerste grote verbouwing plaats.

Aan de noordzijde van de kerk werd mogelijk al in de late rode eeuw maar zeker in de 11de eeuw een bisschoppelijk paleis gebouwd. Aanvankelijk was dit een rechthoekig gebouwencomplex van tufsteen met een afmeting van 40 x 40 m, dat ter hoogte van de huidige Hofstraat tegen de bisschopskerk aan stond.

De begravingen vonden in deze tijd mogelijk in de kerk plaats. Of buiten de kerk eveneens een grafveld lag, is onbekend.

De IJsseloever

Langs de gehele IJsseloever, tussen de twee uiteinden van de wal, bestond grote ambachtelijke en handelsactiviteit. Of in fase 4 de steigers een aaneengesloten kade gingen vormen, is punt voor verder onderzoek.

Militair-religieuze structuren

Mogelijk werd in deze tijd al een begin gemaakt met het afscheiden van het immuniteitsgebied om de Lebuïnuskerk, de bisschopshof en de woningen van de clerus door middel van een gracht. Het gebied zou mogelijk tussen de twee en drie hectare binnen het 23 hectare grote omwalde gebied hebben afgescheiden. Zeker lijkt het dat de mogelijke omgrachting ervan pas na de aanleg van de Vikingwal plaatsvond. De aarden omwalling van de nederzetting veranderde in deze fase vermoedelijk maar weinig.

Fase 4A (1050/1123-1235)

Burgerlijke bebouwing

In deze fase vinden de belangrijkste ontwikkelingen plaats in het Polstraatkwartier. Naast de omvangrijke houtbouw komt vanaf ongeveer 1050 de bouw van grote tot zeer grote tufstenen woonhuizen op gang. De continuïteit van verkaveling blijft gehandhaafd, de tufsteen huizen verrijzen op de oude percelen. Het voornaamste gebouw aan de Polstaat bezat een souterrain, twee verdiepingen en een dak. De eerste en tweede verdieping waren de representatieve (woon)vertrekken. Het souterrain diende voor opslag van onder ander granen. Tijdens de stadsbrand van 1235/35 ging de volledige handelsvoorraad keramiek en zakken met graan (geschoonde rogge) verloren. In een afvalkuil uit dezelfde tijd werden verbrande granen en noten gevonden. En opmerkelijk genoeg een grote hoeveelheid mosterdzaad. In de kelder en de kuilen eromheen kwamen grote hoeveelheden protosteengoed bierkannen, zwarte kookpotten en resten van gietmallen met de *cire-perdu* techniek (verloren-was-model) tevoorschijn. De grote hoeveelheid leien in het souterrain duidde erop dat het dak van het huis was gedekt met lei. Het gebouw werd maar ten dele door de stadsbrand aangetast. Na 1235 werd het met tweede hands tuf en voor het eerst ook met baksteen hersteld, om met verschillende verbouwingsfasen tot in de 20ste eeuw bewoond te blijven.

De ruimtelijke ontwikkeling in het gebied van de Overstraten, is archeologisch nog niet goed te vatten, maar de primaire C-as van de Grote Overstraat moet hebben vastgelegd. Huizenbouw in het immunitetsgebied rond de Sandrasteeg in de 11de eeuw leidde ertoe dat de oorspronkelijke topografie werd doorbroken. In de periferie van de nederzetting vond in tegenstelling tot elders juist een krimp in het bewoningsareaal plaats. In de 12de eeuw zou het Bergkwartier langzaam bewoond kunnen raken, maar pas rond 1200 is het stratenpatroon enigszins gedefinieerd en is in grote lijnen een voortzetting van dat van 'de oude binnenstad'.

Kerk en begraafplaatsen

In het Bergkwartier wordt de tufstenen Sint Nicolaaskerk gebouwd. Deze wordt in 1206 gewijd.

De bisschopskerk, de Lebuïnuskerk, wordt gedeeltelijk verder uitgebouwd. Vooral de bisschopshof neemt in omvang toe. Het begraven gaat hier verder. Het rechthoekige terrein van de bisschopshof wordt uitgebreid en binnen de ommuring van de hof verschijnen in verschillende bouwfases diverse tufstenen gebouwen. De hof krijgt een vermoedelijke grootte van 4-4,5 hectare. De gracht op de plek van de Nieuwe Markt en de overgang naar de straat Graven wordt in de 12de eeuw gedateerd. Deze had een vermoedelijke breedte van 20 m en mat vanaf het maaiveld meer dan 2 m diepte. De gracht stond slechts periodiek vol water. Het is niet duidelijk of binnen de gracht een wal was opgeworpen. In de 12de eeuw zou het immunitetsgebied inclusief de mogelijke omgrachting zich noordwaarts van de Sandrasteeg hebben uitgebreid tot aan de Pontsteeg.

Militaire structuren

In de periode rond 1025/50 wordt de oude Vikingwal (Wal 1) op dezelfde plaats vervangen door Wal 2. Op Wal 1 wordt een nieuwe wal neergelegd die breder

(22,8 m) en hoger (6,4 m) is. De gracht wordt verdiept tot 3,5 m en verbreed tot 23 m. Op de wal staan vermoedelijk een houten palissade en houten torens. De vergroting van de wal is zeker een omvangrijkere operatie dan de bouw van de Vikingwal 140 jaar daarvoor. Dat hangt samen met de toegenomen rijkdom van de nederzetting en de bisschoppelijke- en rijksbelangen hierin. Uitbreidingen op de schaal van Groningen, Gent of Duisburg blijven in Deventer echter (nog) achterwege. Aan het einde van de Investituurstrijd (1122) worden de houten torens van de wal waarschijnlijk vervangen door kloeke halfronde tufsteen torens. In andere steden als Utrecht en Duisburg zijn identieke ontwikkelingen in de stedelijke defensie zichtbaar.

De gracht over de latere Brink blijft tot 1150/1200 open. De doorgangen in de wal worden mogelijk op dezelfde plaatsen gehandhaafd als in fase 2.

IJsseloever

De ontwikkelingen langs de IJsseloever zijn in deze fase, door gebrek aan gegevens, slecht te volgen. Of langs de IJssel een open havenfront ligt, een palissade staat of dat er sprake is van een doorlopende wal, moet wegens gebrek aan gegevens in het midden blijven.

Fase 5 (na 1235)

De burgerlijke bebouwing

Het Noordenbergkwartier kreeg een nadrukkelijker ambachtelijke functie, waarbij met name de leerbewerkers (de Schoenmakersstede) en de bierbrouwers hier een duidelijke positie kregen. De huizen langs het verloop van de Noordenbergstraat zouden pas in de 15de eeuw in baksteen worden uitgevoerd. Houten huizen bleven lang, en soms tot in de 19de eeuw, in geheel Deventer bestaan.

Essentieel voor de ontwikkeling is de aanplemping van de Brink als open water. De grond van de Vikingwal werd vermoedelijk in het water geschoven. In de late 13de eeuw is vermoedelijk het marktveld ontstaan. Dit was een wat zompig terrein, dat pas in de 14de eeuw deels met baksteenpuin werd verhard. Dit eerste marktveld in 'de stad zonder pleinen' kreeg voor de handel een belangrijke functie. Mede daarom werden langs de Brink de voornaamste baksteen huizen gebouwd. De andere locatie met prestigieuze bebouwing blijft het Grote Kerkhof.

Kerk en begraafplaats

De ontwikkeling van de Lebuïnuskerk, de bisschoppelijke hof en de bewoning in het immuniteitsgebied ging in deze tijd onafgebroken verder.

Militaire structuren

De aarden omwalling van de stad wordt in deze fase vervangen door een baksteen stadsmuur. Tufsteen torens worden in deze muur geïncorporeerd. Deze stadsmuur kent vele poorten en torens. Nieuwe poorten worden gebouwd, met name de Brinkpoort, de Bergpoort en de Zandpoort.

Tussen 1330 en 1396 werd een tweede stadsmuur slechts enkele meters voor de eerste stadsmuur gebouwd. De militaire achtergrond hiervan is nog onduidelijk. In een periode dat veel steden in de Lage Landen een grote groei doormaakten, bleef Deventer binnen haar 13de-eeuwse oppervlakte. Wel was sprake van verdichting. Die kwam onder andere tot stand door het confisqueren van adellijke

De tufsteen en houten huizen aan de Polstraat-Assenstraat

Legenda: 1. Opgegraven gebied (1948-2005); 2. Tufsteen huis; 3. Houten huis, met kelder; 4. Uitbreiding tufsteen huis; 5. Oorspronkelijke verkaveling

grond in de binnenstad en de uitgifte hiervan voor woningbouw, bouw van kloosters, kerken en gasthuizen. Het ruime jasje van Deventer werd langzaam aan een steeds knellender band.

Het IJsselfront

De ontwikkeling van de steigers langs de IJssel stopte na de bouw van de stadsmuur. Vermoedelijk werden toen gemeenschappelijke kades buiten de muur aangelegd. Langs de kade kwam bij de Kranensteeg zeker één stadskraan te staan. De zone langs de Schipbeek, buiten de stadsmuur aan de voet van het Bergkwartier, kreeg vermoedelijk een steeds duidelijker functie als binnenhaven. De Bokkingshang werd de houthaven van Deventer.

De wording van de stad

Het stadsrecht is niet verleend in de traditionele betekenis van het woord 'verlenen', dus plechtig door een landsheer en met een geschreven corpus van rechten en privileges. Als moment waarop Deventer zijn stadsrecht kreeg, kan 1123 beschouwd worden. De bisschoppen hadden in de Investituurstrijd aanvankelijk de partij van de keizer gekozen, omdat zij als wereldlijke vorsten van hem het meeste konden verwachten. Hetzelfde gold voor de nederzettingen. Als die hun keizerlijke heer metterdaad bijstonden, volgde een beloning in de vorm van een privilege of vrijheid. Dat gebeurde, vlak voor het einde van de Investituurstrijd, in 1123, met Deventer (zie hierna).

Onder stadsrecht wordt dan verstaan een of meer privileges die de stad bepaalde vrijheden en rechten gaven. Van een verder ontwikkelde en meer uitgewerkte vorm van stadsrecht, zoals Zwolle dat in 1230 van de bisschop kreeg, is wat Deventer betreft alleen sprake bij de verwijzing in dat van Zwolle en andere Overijsselse steden met de aanduiding 'naar het stadsrecht van Deventer'. Bij deze plaats lag in elk geval het primaat van het Overstichtse stadsrecht.

In 1123 brak een conflict uit tussen de keizer en de bisschop, waarin Deventer de kant van keizer Hendrik V koos. Ditmaal was het een gewapend conflict. De stad was er actief bij betrokken en bleef trouw aan Hendrik V. Nadat die het beleg had geslagen voor de burcht Schuilenburg van de bisschop (waarschijnlijk de Schulenburg bij Almelo, een groot motte-kasteel; motte=heuvel), belegerden hertog Lotharius van Saksen en bisschop Dietrich II van Münster Deventer om de keizer van de Schuilenburg weg te lokken. Deventer doorstond het beleg en was dus in de vroege 12de eeuw kennelijk al een weerbare stad. De keizer toonde zijn dankbaarheid voor de hem bewezen trouw en gaf 'zijn stad' in augustus 1123 een belangrijk privilege: de vrijstelling van betaling van doop-, begrafenis- en huisgelden aan het kapittel van Lebuïnus. Dat stelde hij schadeloos met de (opbrengsten uit) de kerk van Raalte. De verlening van zo'n privilege was een belangrijke gebeurtenis en wellicht vergelijkbaar met de plechtige schenking van het latere, meer omvattende stadsrecht. De vrijstelling van betaling van huisgeld was een veel begeerd privilege en een belangrijke stap op weg naar burgerlijke autonomie, omdat de stad daarmee vrij over de grond kon beschikken. Dankzij zulke privileges nam de macht van de burgerij in de stad toe en die van de bisschop en zijn dienstmannen af. Het jaar 1123 wordt daarom, hoewel rechtshistorisch enigszins arbitrair, beschouwd als het begin van de stedelijke ontwikkeling van Deventer, waarmee het ook de oudste stad van Overijssel is. Van Deventer is geen geschreven stadsrecht bekend, maar wel zijn zijn rechten in geschreven vorm in 1230 door de bisschop aan Zwolle toegekend en in aanwezigheid van de Zwolse stadsbestuurders officieel verleend in de Bisschopshof te Deventer.

De stad vervulde in de vroege 12de eeuw een actieve rol in de (overslag)handel tussen het Rijnland, Westfalen en het Oostzeegebied. Dat was in de 10de eeuw ook al zo, alleen zijn daar geen bronnen over. De IJssel was stroomafwaarts van Deventer tot 1200 periodiek bevaarbaar. Het Almere was moerasgebied, dat als route voor de scheepvaart redelijk bruikbaar was. Voor de goederen op de terugweg vervulde Deventer dezelfde functie. Die veranderde geleidelijk van actief in passief omstreeks 1200, toen de IJssel en het Almere meer permanent bevaarbaar werden, waardoor in de IJsseldelta Kampen kon ontstaan, dat een actieve rol in de handelsvaart ging spelen, terwijl Deventer een (jaar)marktstad werd.

Het privilege van 1123 markeert een wezenlijk moment in de geschiedenis, maar of Deventer in of kort na 1123 al een schepenbank had, waarvoor de overdracht van onroerend goed kon plaatsvinden, is onbekend. Als de stad vanaf 1123 een eigen bestuur heeft gehad, was dat toen nog een mengvorm van bis-

schoppelijke ministerialen en burgers. In de tweede helft van de 12de eeuw waren de ministerialen ter plaatse nog actief. De eerste verwijzing naar het bestaan van een schepencollege is de getuigenlijst van een oorkonde uit 1206 die de rechten van de St. Nicolaas of Bergkerk en de St. Lebuïnuskerk, en daarmee de feitelijke splitsing van de parochie Deventer vastlegt. Op de lijst staan de namen van twaalf leken. Dit gezelschap kan het voltallige college van schepenen zijn geweest dat de stad vertegenwoordigde. Als de lijst met twaalf namen van prominente inwoners inderdaad de eerste aanwijzing was voor het functioneren van een schepencollege, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat in 1206 de bestuurlijke emancipatie van Deventer in volle gang was.

De eerste expliciete vermelding van het schepencollege dateert uit 1241, toen Deventer de Katentol bij Zwolle pachtte; de volgende uit 1265, toen bisschop Hendrik van Vianden de rechten en privileges van Deventer aan Vreeland schonk en de derde uit 1266, toen de schepenen als getuigen optraden bij de overdracht van een Stichts leen aan het klooster Ter Hunnepe bij Deventer. In de getuigenlijst van die oorkonde staan twee ministerialen en elf burgers. Aan het stuk was bovendien het stadszegel bevestigd. Vanaf 1266 zijn lijsten van schepenen bewaard en in 1268 traden de schepenen voor het eerst zelf op als oorkonders. In 1280 deden ze, met de gezworenen uit de gemeente, uitspraak in een civiele zaak over Ter Hunnepe en in hetzelfde jaar bemiddelden ze, samen met Kampen en Zwolle, in een geschil tussen Hamburg en Harderwijk. Die laatste actie maakt duidelijk dat Deventer aan het eind van de 13de eeuw een stad was met een reputatie die uitging boven de regio. De invloed van de schepenen groeide in de 13de eeuw. In 1249 maakte het koopmansgilde nog zijn eigen statuten. Vanaf 1283 stelden de schepenen de reglementen van het gasthuis en de niet-religieuze gilden en instellingen in eigen oorkonden vast. Dat gebeurde in 1300 dus ook met de statuten van het koopmansgilde. De ministerialen van de bisschop hadden toen als bestuurders definitief plaats gemaakt voor bestuurders uit de eigen burgerij en Deventer was daarmee een stad met een eigen bestuur.

Naast het schepencollege functioneerde sinds 1241 de 'meente' of gezworen gemeente, vermoedelijk van oorsprong de gemeenschap van lokale grondeigenaren. Die ontwikkelde zich in de tweede helft van de 13de eeuw tot een bestuursorgaan dat zich bezighield met handels- en politieke verdragen en in de 15de eeuw ook met stedelijke eigendommen en inkomsten en het opstellen van keuren. De term 'meente' betekende letterlijk gemeenschap. Dat klopte, want die gemeenschap werd in de 13de eeuw door de schepenen geïnformeerd over, maar nog niet geconsulteerd bij belangrijke beslissingen. Naarmate de gemeenschap groeide en het besturen van de stad ingewikkelder werd, werd de meente een afvaardiging uit de burgerij, die in gewichtige politieke en financiële zaken wel werd geconsulteerd en ook als mede-oorkonder optrad bij het sluiten van (handels)verdragen.

Deventer had in de 13de eeuw, zoals vergelijkbare steden, een gilde van kooplieden. Dat bestond niet alleen uit kooplieden, maar verenigde de elite en heette

Opgaving van een tufsteen huis aan de Polstraat in 1948

koopmansgilde, omdat zij de belangrijkste burgers waren. Het woord koopmansgilde is misleidend. In de eerste plaats is met koopman niet de koopman in de brede zin van het woord bedoeld, maar de lakenkoper of wantsnijder, wat suggereert dat de lakenhandel in de 13de en 14de eeuw in Deventer de belangrijkste economische activiteit was. Bovendien waren ook andere Deventernaren uit de elite lid van dit gilde, zelfs geestelijken. Zo'n gilde behartigde immers de belangen van de burgerlijke elite. Het had een eigen statuut met regels waaraan de leden zich moesten houden. Wanneer het Deventer koopmansgilde is ontstaan, is onbekend, maar het moment waarop het zich voor het eerst schriftelijk manifesteerde wel: 1249. In dat jaar lieten zeventig leden zich door een geestelijke van de St. Lebuïnuskerk registreren op papieren die bewaard zijn gebleven in de vorm van een rol van 621 centimeter. Die bevat 1.455 namen, bijgehouden tot 1387 en bekend gebleven als de koopmangilderol.

Nadat in 777 het bisdom Utrecht was ingesteld, ontstond aan de IJssel een leefgemeenschap van geestelijken die de voorloper was van een kapittel van kanunniken, zoals dat in Utrecht al bestond. Die kanunniken predikten in de IJsselstreek en deden in de kerk hun dagelijkse liturgische plichten. Dit kapittel van Sint Lebuïnus is ontstaan uit een groep geestelijken die Liudger na de dood van Lebuïnus aan de kerk had verbonden. In 850 was het kapittel van Lebuïnus in Deventer een van de twaalf kappittels van het bisdom. Het telde veertien kanun-

niken en was verbonden met dat van Sint Salvator in Utrecht. Het Deventer kapittel stichtte kerken in Olst, Wijhe en Zwolle. De invloed van de kerk en het kapittel van Sint Lebuïnus is altijd beperkt gebleven tot de IJsselstreek en Salland, maar was daar wel groot.

Bisschop Bernold heeft de kapittels in het bisdom gereorganiseerd, waaronder dat van Deventer. Dat was bijna 300 jaar met dat van Sint Salvator in Utrecht één kapittel geweest, maar werd door Bernold omstreeks 1040 verzelfstandigd. Hij heeft in 1040 de kerk van het dorp Suolle of Zwolle aan het kapittel van Deventer geschonken. Dat en de aanwezigheid van een proost in Deventer tonen aan dat het kapittel in 1040 zelfstandig was. Het hoofd ervan was de proost. In Deventer is voor het eerst sprake van een proost in een oorkonde uit 1040. Hij heette Dirk en beheerde de goederen van het kapittel. De paus placht zich met de benoeming van de Deventer proost te bemoeien. De proost had een stem in de verkiezing van de bisschop, oefende een deel van de bisschoppelijke rechtsmacht uit en diende de bisschop ook als militair. In Deventer zijn vanaf 1129 alle proosten bekend met hun volledige familienaam.

Deventer had in 1123 niet alleen een tol en muntslag, maar ook indrukwekkende gebouwen, zoals de St. Lebuïnuskerk die Bernold na 1046 had laten bouwen en die, na de Dom van Utrecht, de grootste kerk boven de grote rivieren was. Die romaanse kerk werd gebouwd met tufsteen uit de Eifel, die in Deventer werd aangevoerd en verhandeld. Bernold liet na 1046 ook een bisschoppelijk paleis en een proosdij bouwen. Van de oorspronkelijke proosdij zijn delen nog aanwezig in het pand Sandrasteeg 8.

De aanwezigheid van moerasijzererts en klei voor de tichelbakkerijen heeft enige invloed gehad op de activiteiten van Deventer. Verder lag hier de nadruk op de invoer van ruwe grondstoffen en halffabrikaten en de export van bouwmaterialen, grondstoffen en halfproducten (hout, houtskool, tuf, hars, kalk, ruw ijzer). Daarnaast bestond er een substantiële import en export van bulk- en consumptiegoederen (rogge, gerst, bier, wol, keramiek). De in- en uitvoer van luxe goederen is van ondergeschikt belang. Productie van de gebruikelijke goederen als laken, bier, meubels, enzovoorts heeft in Deventer op een normaal niveau gestaan. Een specifieke niche is niet aan te wijzen. De nadruk heeft van de 9de tot in de 18de eeuw op handel en verwerking gelegen.

Belangrijke indicaties voor het economisch belang van een stad waren, behalve het muntrecht, ook het marktrecht en het bezit van een of meer tollën. Dat geldt ook voor Deventer. In de stad werden munten geslagen sinds de late 10de eeuw en Deventer pachtte sinds 1241 van het vrouwenklooster Elten de Katentol bij Katen of Cothen ten westen van Zwolle, die als tol voor de handelsvaart uit de 12de eeuw dateert. Wanneer de jaarmarkten zijn begonnen is niet bekend. Ze worden voor het eerst vermeld in 1340, als de stads- of cameraarsrekeningen beginnen.

Deventer was in de middeleeuwen een Hanzegerechtigde stad. Van een stedenverbond dat Hanze heette, was pas halverwege de 14de eeuw sprake. Dat is ontstaan uit koopliedenhanzen, vergelijkbaar met koopliedengilden. De eerste activiteit van Deventer waarbij zulke koopliedenhanzen betrokken waren, is

waarschijnlijk een bemiddelingspoging uit 1280 geweest die Deventer, samen met Kampen en Zwolle, deed in een conflict tussen Harderwijk en Hamburg.

Een boeiend facet in de vroegste geschiedenis van Deventer is dat de stad zich langs twee sporen heeft ontwikkeld en op beide terreinen vooral in de middeleeuwen bloeide. Dankzij de ondergang van Dorestad en dankzij de strategische ligging aan de IJssel werd Deventer een belangrijk handelscentrum en een jaarmarktstad. Vanwege de ballingschap van de bisschoppen in Deventer, de rol als reservezetel van de bisschop en de aanwezigheid van een kapittel dat ook onderwijs verzorgde, werd de stad tevens een kerkelijk en intellectueel centrum met een kapittelschool, die in de 15de eeuw een Latijnse School werd met beroemde leerlingen als Thomas à Kempis, Erasmus en de enige Nederlandse paus Adrianus VI. Vanuit Deventer heeft de Moderne Devotie zich in de 15de eeuw over Nederland en grote delen van Europa verspreid. Handelswegen waren ook cultuurwegen!

Dank gaat uit naar Bart Vermeulen voor het kritisch doornemen van de archeologische tekst.

Geselecteerde literatuur en bronnen Deventer

- Bartels, M.H., *De Deventer wal tegen de Vikingen*. Archeologisch en historisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse wal en stadsmuren (850-1900) en een vergelijking met andere vroegmiddeleeuwse omwalde nederzettingen (Deventer 2006) (= Rapportages Archeologie Deventer 18).
- Benders, J.F., *Bestuursstructuur en schriftcultuur*. Een analyse van de bestuurlijke verschriftelijking in Deventer tot het eind van de 15de eeuw (Kampen 2004) (= handelseditie proefschrift uit 2002).
- Halbertsma, H., *Frieslands Oudheid*. Het rijk van de Friese Koningen, opkomst en ondergang (Utrecht 2000) (= herziene versie van proefschrift uit 1982).
- Kesteren, R. van, 1984. *De ontwikkeling van het koninklijk en kerkelijk bezit rond Deventer in de middeleeuwen* (Nijmegen 1984) (= Doctoraalscriptie).
- Koch, A.C.F., Die Anfänge der Stadt Deventer, in: *Westfälische Forschungen*, 10(1957) 167-173.
- Mittendorff, E.S., *Huizen van Heren, archeologisch onderzoek naar het proces van verstedelijking en de vorming van een stedelijke elite in het Polstraatkwartier van Deventer, ca. 800-1250* (Deventer 2007) (= Rapportages Archeologie Deventer 20);
- Mittendorff, E. S., en B. Vermeulen, *Ambachtslieden, arme vrouwen en arbeiders*. Archeologisch onderzoek naar de Vroegmiddeleeuwse ambachtswijk en latere periodes aan de Bruynsteeg 6-10 te Deventer. (Deventer 2004) (= Rapportages Archeologie Deventer 14).
- Vermeulen, B., *Razende mannen, Onrustige Vrouwen*. Archeologisch en historisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse nederzetting, een adellijke hofstede en het Sint Elisabethgasthuis in de bocht van de Smedenstraat te Deventer (Deventer 2006) (= Rapportages Archeologie Deventer 17).
- Vliet, K. van, "Van missiebasis tot stadskapittel". In: Magdelijns, J.R.M., et alii (red.), *Het Kapittel van Lebuinus in Deventer: nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving* (Nieuwegein 1996) 12-30.
- Vliet, K. van, *In kringen van kanunniken, munsters en kapittels in het Bisdom Utrecht, 695-1127* (Zutphen 2002).
- Verdere jaarlijkse publicaties verschenen in *Deventer Jaarboek* en *Overijssels Erfgoed*.